

Çocuk Gazetelerinin Gözünden Birinci Dünya Savaşı Çocukları

Cabir DOĞAN*
Hanım GÖKTAŞ**

ÖZET

Trablusgarp ve Balkan savaşlarının ardından Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na sürüklenmiştir. Bütün bu savaşların sonuçları büyükleri olduğu kadar mâsum çocukları da etkilemiştir. Dönemin yönetiminde etkin olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türkçü ve Milliyetçi politikaları nedeniyle çocuklardan "millî bir nesil" yaratmaya çalışmıştır. Devletin bu dönemde uyguladığı millî iktisat politikası devrin çocuk gazetelerinde yabancı mallara boykot şeklinde kendini göstermiştir. Çocuklar, kurdukları yardım sandıkları ile savaş hâlinde bulunan devletlerine ekonomik katkıda bulunmuşlardır. Devlet de yetim kalan çocuklarını Himâye-i Etfal Cemiyeti bünyesine alarak sahip çıkmıştır. Bu makalede çocuk gazetelerinin gözünden "savaş çocukları" konusu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Savaş, Çocuk, Osmanlı, Gazete.*

Great War Children from The Perspective of the Children's Press

ABSTRACT

The Ottoman Empire was drawn into the First World War after the Tripoli and Balkan Wars. Those wars cost the lives not only of innocent children but also of adult civilians. The "İttihat and Terakki Cemiyeti" (The Committee of Union and Progress) played a very significant role in politics and endeavoured to create "a national generation" from children in line with its Turkic and nationalistic policies. Economic policies applied by the State calling on people to boycott foreign products were advertised in Children's papers. By establishing aid boxes children did their best to support their country economically while at war. The State took responsibility for placing orphans with the "Himaye-i Etfal Cemiyeti". This article deals with "war children" depicted in the children's press.

Key Words: *War, Child, Ottoman Empire, Newspaper*

Giriş

İttihat ve Terakki Partisi'nin 23 Temmuz 1908'den II. Meşrutiyet'in ilân edilmesinden 1918 yılına kadar geçen süreçte uyguladığı politikalardan çocuklar da nasiplerini almışlardır. Bu dönemde çocuklarla ilgili her alanda milliyetçi yaklaşımlara çokça vurgu yapılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilânı sonrası İttihat ve Terakki Partisi'nin "millî nesil" oluşturma gayreti basından, okul kitaplarına kadar çocuğa ulaşan hayatın her alanına yansımıştır. Bu yüzden çocukların kahramanlık duygularını besleyeceği filmleri

---

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniv. Eğitim Fak. İlköğretim Bölümü, e-posta; cdogan@sdu.edu.tr

** Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniv. Fen-Ed. Fak., Tarih Bölümü, e-posta; hanimgoktas@sdu.edu.tr

seyretmeye yönlendirildiği, yerli malları satan mağazalardan alışveriş yaptırıldığı, yabancı malların boykot ettirildiği, arttırma sandığı ve Osmanlı Gençleri Teavün Şirketi gibi oluşumlarla para biriktirmeye teşvik ettirildiği görülmektedir. Yani çocuk eğlence hayatından, yediklerine, içtiklerine hatta giydiklerine kadar pek çok yönden hedeflenen çocuk tarzına uygun hâle getirilmeye çalışılmıştır. Rejimi toplumda daha kalıcı kılmamanın ve insanları ona bağlı tutmanın öncelikli yollarından birisi ise eğitim olmuştur.

1. Milli Nesil Yaratma Çabası: II. Meşrutiyet Eğitimi

Meşrutiyet dönemi çocukları geleceğin teminatı olarak görüldüğünden ilk iş olarak eğitim alanında yenileşmeye gidilmiştir. II. Meşrutiyet, hemen her bakımdan Tanzimat'la başlayan ve II. Abdülhamid döneminde de devam eden yenileşme ve değişimlerin devamı niteliğindedir. Bu dönemde meydana gelen olayların alt yapısı II. Abdülhamid döneminde atılmıştır. Devralınan eğitim mirasının eksiklikleri giderilmeye çalışılmış, eğitim daha merkezi hâle getirilmeye çalışılmıştır.

Özellikle, İttihat ve Terakki'nin baskın olduğu dönemde eğitimin yoğun bir şekilde siyasetleştiği görülmektedir. Adı geçen parti, amaçlarına ulaşabilmek için pek çok gençlik dernekleri kurmuş, ders programları milli esaslar ve düşünceler dikkate alınarak değiştirilmiştir. II. Meşrutiyet dönemi görünüşte ideoloji olarak Osmanlıcılığı yansıtsa da, II. Abdülhamid dönemindeki İslâm-Türk sentezi, Türk-İslâm sentezine dönüştürülerek Türklük ve Türk milliyetçiliği vurgusu yapılmıştır. Dinsel bir kutsallıkla padişaha yönelik itaat ve sadakat yerine ulusal ve yasal meşruiyeti olan vatan, millet, kanuna, devlete itaat ve sadakat öne çıkarılmıştır¹. Yani bu dönem eğitimde millîliğe vurgu yapılan bir süreç olmuştur. Bütün bu yönleriyle II. Meşrutiyet dönemi eğitimi Cumhuriyet dönemi inkılâplarının hazırlık safhasını oluşturmuştur.

İlk defa II. Abdülhamid döneminde Sait Paşa tarafından dile getirilen ve açılması önerilen okul öncesi eğitim kurumları da bu dönemde açılmıştır. Başlangıç dönemlerinde yabancıların eğitim tecrübelerinden yararlanan Osmanlı eğitimcileri ilk açılan okullarda pek çok yabancı eğitimci istihdam etmiştir. 1913 yılına gelindiğinde İstanbul'un pek çok yerinde anaokulu bulunduğu görülmektedir².

II. Meşrutiyet döneminde ilköğretim alanında da önemli yenilikler yapılmıştır. Eğitimde ıslahın ilköğretimden başlaması gerektiğini savunan Satı Bey bu alanda pek çok çalışmalar yapmış, dergi çıkarmış, eğitim kitapları yazmış³ ve Darülmualimîn'i ıslah etmiştir. Dönemin ilköğretim bakımından en önemli yeniliği 1913 yılında çıkarılan ve 1960'a kadar yürürlükte kalan Maârif-i İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkati (Geçici İlköğretim Kanunu)'dur. Bu kanun ilköğretimin modernleşmesinde büyük rol oynamıştır. İlköğretimin zorunluluğu, parasızlığı, merkeziliği ve devlet kontrolünde

¹ Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s. 100.

² Musa Bardak, "II. Meşrutiyet Döneminde Okul Öncesi Eğitim (1908-1918)", *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ 2010.

³ En önemli kitabı Fenn-i Terbiye'dir. Bu kitap çocuk eğitimi alanında Türkiye'de yazılan ilk kitap olarak kabul edilir. Bu kitapta çocuk eğitimi Batı pedagojisinde olduğu gibi beden, fikir ve ahlak eğitimi olarak üç boyutta incelenmiştir. Kitap, 1909 yılında basılmıştır. Osmanlı'da sivil eğitim kurumlarında modernleşmenin 1846'da Meclis-i Maarif-i Umumiye ile başladığı düşünülürse çocuk eğitimine modern bir yaklaşım getiren Fenn-i Terbiye'nin alanında büyük bir boşluğu doldurduğu tartışılmaz bir gerçektir. Fatma Çil Gedik, "Çocuk Eğitimine İlmî Bir Yaklaşım: Fenn-i Terbiye", *Kültür*, İstanbul 2008, s.37.

daha kesin adımlar atılmıştır. İlk defa bu dönemde, devlet okullarında eğitimin parasız olduğu hükme bağlanmıştır⁴. Aynı zamanda söz konusu kanunla ders programlarında, sistemde ve idarî alanda değişikliklere gidilerek eğitimde millileşmesi yolunda önemli ıslahatlar yapılmıştır. Bu alanda yapılan ilk icraat ilkokullarda Türkçe öğreniminin zorunlu hâle getirilmesidir⁵. Dönemin çocuk dergilerinde de çocukların Türkçe öğrenimine ne kadar önem vermeleri gerektiği üzerinde titizlikle durulmuştur. Talebe defterinde, bir baba oğluna yazdığı mektupta Türkçe'nin milli benliğimiz olduğunu ve çok önem verilmesi gereken bir konu olduğu vurgulanmıştır. Oğlu yatılı mektepte kalan baba, aslında oğlunun Türkçe dersindeki zayıflığından dolayı izinsizlik cezası almasını eleştirmiş ve Türkçe'nin lügatten alınan ağdalı kelimelerle konuşulmasının marifet olmadığını belirtmiştir⁶.

Ayrıca Meşrutiyet yönetimi, okullarda okutulmak üzere yeni kitaplar yazdırmıştır. Bunlar içerisinde Terbiye-i Etfal en önemlisidir. Köprülüzade Mehmed Fuad ve Şehabeddin Süleyman'ın yazdığı kitabın son bölümünün başlığını "Meşrutiyet" oluşturmuştur. Burada Meşrutiyet'in faziletlerinden hürriyet, mutluluk ve refah getireceğinden bahsedilmiştir⁷. Bu şekilde eğitimde, okullarda, çocuk dergi ve kitaplarında "millî nesil" oluşturularak, çocuklarda Türklük ve milliyetçilik bilincinin uyandırılması sağlanmaya çalışılmıştır.

Vatan ve millet için çalışmak, okumak dergiler de verilen pek çok makale ile vurgulanmıştır. Balkan savaşlarından sonra yaşanan pek çok toprak kaybından sonra Birinci Dünya savaşına girilmiştir. Bu yüzden yazıların çoğunda Osmanlı'nın bu kayıpları üzerinde durulmuş ve Osmanlı çocuklarına atalarının yaptığı hataları yapmamaları öğütlenmiştir. Onların da aynı hataları yapmaları hâlinde elimizde var olan toprakları da kaybedeceğimiz düşüncesi anlatılmıştır. Vatana borcumuzu ödemek ve gelecek nesillere daha güzel yarınlar bırakmak için daha çok çalışmak gerektiği vurgulanmıştır⁸.

Meşrutiyet dönemi çocuk eserlerinde geçmişte olduğu gibi toprakların savaş yolu ile ele geçirilemeyeceği yeni topraklara ilim ve fen ile sahip olunabileceği belirtilmiştir. Bu yüzden çocukların okullarına devam etmeleri, farklı ilimlere âşina olmaları üzerinde özenle durulmuştur. Batılılaşmanın iyiden iyiye kendini hissettirdiği bu dönemde Avrupaî mekteplere büyük önem verilmiştir. Dergilerde Avrupaî tarzda eğitim alan çocukların vatana daha faydalı olacağı vurgulanmıştır.⁹ Batılılaşmanın tesirinin ne derece kuvvetli olduğunu buradan anlamak mümkündür. Bunda şüphesiz II. Meşrutiyet'in Batıcı ve Türkçü aydınları etkili olmuştur. Zira bu dönemde eğitimde pozitivist düşüncenin ve bilimselliğin yaygınlaştırılmasına vurgu yapılmıştır. Özellikle Batıcı aydınların Batılı çağdaşlarından ve öncülerinden tercüme ettikleri pozitivist-materyalist propaganda eserleri yaygınlaştırılmış ve bu düşünceler eğitim çağındaki gençlere salık verilmiştir. Osmanlı okullarında yaygınlık kazanan pozitivist düşünce her

⁴ Gündüz, a.g.e., s. 103.

⁵ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 206.

⁶ Talebe Defteri, Sayı 14, 12 Teşrin-i Sâni 1329/26 Kasım 1913, s. 220-221.

⁷ Cüneyd Okay, *Meşrutiyet Çocukları*, İstanbul 2000, s. 43-44.

⁸ Çocuk Duygusu, Sayı 31, 2 Kanûn-ı Sâni 1329/15 Ocak 1914, s. 1; Sayı 50, 15 Mayıs 1330/28 Mayıs 1914, s. 3-4.

⁹ Çocuk Duygusu, Sayı 22, 31 Teşrin-i Evvel 1329/13 Kasım 1913, s. 2-3.

ne kadar Tanzimat yıllarında geniş bir taban bulmaya başlamışsa da, esasen II. Meşrutiyet aydınları arasında yaygınlaşarak Cumhuriyet'in eğitim felsefesinin temelini oluşturmuştur¹⁰.

İkinci Meşrutiyet döneminde eğitim alanındaki en önemli değişikliklerden birisi de derslerin işleniş yöntemidir. Dersler ezbere dayalı yöntemlerden uzaklaşmıştır. Deneye, gözleme dayalı öğretim yöntemleri uygulanmaya başlanmıştır. Öğretmen öğrencilere rehberlik eden, yol gösterici kişi konumuna getirilmiştir. Dergilerde de okula yardımcı olacak bilgiler deney ve gözlem yoluyla anlatılmıştır. Mektepli Dergisi'nde "Fenni ve Eğlenceli Oyunlar" metninde suyun kaldırma gücü deney yöntemi ile anlatılmıştır. Deneyde tatlı ve tuzlu suya yumurta konulmuş ve batıp batmadığı gözlemlenmiştir. Mektepli, bu deneyi sayfalarına başarılı bir şekilde yansıtmıştır. Deneylerin nasıl yapılacağını anlatırken resimlere yer verilmiştir.¹¹ Yaparık ve yaşayarak öğrenme tekniği ile suyun kaldırma kuvveti çocuklara kavratılmak istenilmiştir.

Bütün dergiler her açıdan donanımlı insan yetiştirme amacını gütmektedir. Bu yüzden kızların eğitimi konusuna değinilmiş, onlar erkeklerden ayrı tutulmamıştır. Bu dönemde, kızlar için ayrı okulların açıldığı, bazı okullarda ise karma eğitimin yapıldığı bir süreç yaşanmaktadır. Devlet için, vatan için iş üreten her vatandaşa ihtiyaç duyulmaktadır. Kadınların okuması hem ülke ekonomisine katkı sağlayacak hem de ülkenin kültür seviyesini artıracaktır. Kız çocukları geleceğin anneleridir ve vatanı onların yetiştireceği çocuklar idare edeceklerdir. Ülkenin geleceği ile erkek çocukları ne kadar ilgili ise kız çocuklarının da o kadar ilgili olması gerektiği belirtilerek, kız çocuklarının çalışması ve iyi bir eğitim almasının önemi vurgulanmıştır¹². II. Meşrutiyet döneminde kız öğrenciler için yapılan önemli bir eğitim reformu da onlara yönelik bir üniversitenin açılmasıdır. 1915'de kurulan İnas Darülfünûnu 1921'e kadar müstakil olarak eğitimine devam etmiştir.¹³

2. Vatan Sevgisi

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması ile birlikte başlayan toprak kayıpları, Trablusgarp Savaşı (1911-1912) ve I. Balkan Savaşı (1912-1913) sonrasında da devam ederek İmparatorluğu parçalanma sürecine taşımıştır. Bu süre içerisinde Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Romanya, Bulgaristan, Girit, Kıbrıs, Mısır, Tunus, Doğu Anadolu'daki bazı topraklar(Kars gibi) kaybedilmiştir. İngiltere, Fransa ve Rusya 1913-1914 yıllarında Şark Meselesi adı altında Osmanlı İmparatorluğunu siyasî ve ekonomik yönlerden bölmeyi amaçlayan görüşme ve gizli antlaşmalar yapmışlardır. Ancak, bu planlarını I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla hayata geçirememişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Almanya ve müttefiklerinin yanında I. Dünya Savaşı'na katılması ve bu savaşın kaybedilmesiyle birlikte imparatorluk ağır toprak kayıplarıyla parçalanmıştır. Anadolu'nun taksimi artık gündemdedir. Doğu Anadolu Ermeni tehdidi altındadır.

¹⁰ Gündüz, *a.g.e.*, s. 118.

¹¹ Mektepli, Sayı 8, 10 Temmuz 1329/23 Temmuz 1913, s. 132.

¹² Çocuk Duygusu, Sayı 24, 14 Teşrin-i Sâni 1329/27 Kasım 1913, s. 2,3,4.

¹³ Bahar Baskın, "II. Meşrutiyet'te Eğitim, Kadın ve İnas Darülfünûnu (İlk Kadın Üniversitesi)", *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2007, s.126 ve s.183.

Toprak kayıplarından dolayı İstanbul'a gelen göçmenlerin durumları toplumun her kesiminden insanı etkilemiştir. Siyasi olarak da "Osmanlılık" politikası yerini "Milliyetçi ve Türkçü" akıma bırakmıştır. Bâb-ı âlî Baskını ile de İttihat ve Terakki Cemiyeti ülke idaresinde tek karar mercii konumuna gelmiştir¹⁴. Bütün bu olaylar basın tarafından sürekli gündemde tutulurken, çocuklardan yetişkinlere herkesi nefret, öç ve intikam duyguları kaplamıştır. Bu dönemde dergilerde öne sürülen fikirler çocuğun zihninde canlı tutulmak istenen Türklük ve milliyetçilik anlayışı olmuştur.

Özellikle, 1913-1914 yıllarında yayımlanan dergiler savaş ortamının duygularını yansıtmıştır¹⁵. Aynı yıl yayımlanan "Türk yavrusu" isimli çocuk dergisinde ilk defa "Türk" kelimesi kullanılmıştır. Bunun yanında "Ciddi Karagöz Dergisi" de "Osmanlı Türk yavrularının milli terbiyesine çalışan haftalık risaledir" şeklinde yayımlanmıştır. Yani bu dönemde Türk kelimesi çocuklarda Balkan Savaşı'nın sonunda doğan milli bilinci pekiştirmek için sık sık kullanılmıştır¹⁶.

Dönemin çocuk dergilerinde tanınmış Milliyetçi Türkçü yazarların yazılarına rastlanmıştır. Ziya Gökalp, Akagündüz, Selim Sırrı, Mehmed Emin, Yusuf Akçura, Edhem Nejad bunlardan birkaçıdır. Bu yazarlar çocukların milliyetçilik açıdan bilinçlenmesini sağlayacak yazılar ve şiirler kaleme almışlardır. Bu da çocukların milli duygularının gelişmesini sağlamış, siyasî olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin konuya ne kadar önem verdiğini göstermiştir.¹⁷

Savaşların sonunda ortaya çıkan intikam ve öç alma duyguları birçok çocuk dergisine olduğu gibi yansımıştır. Ali Kemal'in "İntikam" isimli şiiri, bu duyguları harmanlayan örnekler arasındadır. Şiirde, kadınların boğazlandığı, Türküm diyenlerin asıldığı dile getirilirken; Meriç ve Vardar ırmaklarının Türk kanına boyandığı ifade edilmiştir. Vatanın harap olduğu, güzel köylerden geriye hiçbir şey kalmadığı ve kara günlerin yaşanmakta olduğu verilen mesajlar arasındadır. Yüce haktan dilenen Rumeli'ye tekrar kavuşabilmektir¹⁸.

Çocuk Duygusu isimli dergide yer alan "Vatan ve Çocuk" isimli yazıda, miniklerin yataklarında rahat uydukları zamanlarda memleketi asker ağabeylerinin korudukları çocuklara hatırlatılmıştır. Yüz binlerce fedainin soğuk ve kar demeyip düşmanın hilelerine karşı vatanı muhafazaya çalıştıkları belirtilmiştir¹⁹. Bu dönemde dergiler de bu yönde yazılarına ağırlık verilirken; minik okurlar da yayınları ilgi ile takip etmişlerdir. Hatta bu tarzda kaleme alınan eserlerin artırılması yolunda isteklerde bulunmuşlardır. Çocuk Dünyası'na gelen okur mektubu bu anlamda güzel bir örnektir. Sarıyer'den ilkokul üçüncü sınıfta eğitimine devam etmekte olan Burhaneddin, dergiyi seve seve okuduğunu, masalları ve hikâyeleri arkadaşları ile birlikte keyifle takip ettiklerini ifade etmiş; manzumeler hakkında getirmiş olduğu eleştirisini ve beklentisini

¹⁴ M. Şükrü Hanioglu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", *DİA*, XXIII, 2001, s. 483.

¹⁵ Balkan harbinden sonra 1913 yılında en az dokuz tane çocuk dergisi yayımlanmıştır. Bunlar Çocuk Dünyası, Ciddi Karagöz, Çocuk Yurdu, Çocuk Duygusu, Mektebli, Talebe Defteri, Türk Yavrusu, Çocuklar Alemi, Kırlangıç olarak sayılabilir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bunların bazılarıyla birlikte Çocuk Bahçesi, Çocuk Dostu, Mini Mini, Hür Çocuk ve Küçükler Gazetesi gibi dergiler yayım hayatına atılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, İstanbul 1999, s. 218-219.

¹⁶ Okay, *Meşrutiyet Çocukları*, s. 46-47.

¹⁷ Okay, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁸ Ali Kemal, "İntikam", *Çocuk Duygusu*, Sayı 57, 3 Temmuz 1330/16 Eylül 1914, s. 1.

¹⁹ *Çocuk Duygusu*, Sayı 56, 8 Haziran 1330/21 Ağustos 1914, s. 2.

şu şekilde paylaşmıştır: "Bunlar arasında bazı manzumeler de var. Okuyoruz, çok hoşumuza gidiyor. Fakat hiçbirisi ezberlemeye gelmiyor. Bunlar bizim vatan duygusu, Türk duygusu ile çarpan yüreklerimizi bu ateş ile kanayan kanımızı bir türlü teskin edemiyor. Siz bunu nazar-ı dikkate alarak bize vatana, millete ait manzumeler yazarsanız fevkalade memnun oluruz. Ve manzumeleri okuyarak yüreklerimizdeki ateşi belki de söndürürüz. Bizim içimizdeki Türklük hissi fevkalade uyandı"²⁰.

Daha önce de belirtildiği gibi, dergilerde devletin geleceği için çalışmanın önemi her sayıda vurgulanmıştır. Ayrıca, düşmanın yaptıklarının unutulmaması ve intikam alma duygusu işlenmiştir. Vatanın evlatların çektiği sıkıntıların, şehitlerin hatırdan çıkarılmaması, onları düşünerek düşmandan intikam almanın gerekliliği belirtilmiştir. Bunun için çok çalışmak gerektiği anlatılmıştır. Düşmandan intikam almanın insan öldürmek demek olmadığı örtülü olarak ifade edilmiştir. Düşmandan intikamın ancak teknoloji alanında ilerleme ve eğitimdeki gelişme ile sağlanabileceği vurgulanmıştır. Düşmanlardan ancak bu şekilde intikam alınabileceği belirtilmiştir. Mektepli Dergisi'nde bu görüşü yansıtan yazıda konu şu şekilde yer almıştır: "Hak ettiklerimiz ve gördüklerimiz artık bize bir ders olsun. Çalışalım fakat vatani severek, vatan için çalışalım. Birbirimize yardım edelim. Düşmanlarımızı bildik, öğrendik; irtikab ettikleri cinayetleri gördük, hiç olmazsa onları her zaman göz önünde tutalım. Unutmayalım, kalplerimizde düşmanlarımıza karşı hislerini bir validenin evladının beslediği gibi besleyelim"²¹.

Küçükler Gazetesi'nde "Bir Şehit Oğlu" başlıklı şiirde yetim kalan bir çocuğun duyguları dile getirilmiştir. Şehit olan babasına rahat olmasını söyleyen çocuk, bir gün onu öldürenler ile hesaplaşacağını ve bu konudaki kararlılığını vurgulayarak sözlerini "Ya düşmandan intikamını alırım ya da ben de şehit olur kalırım." şeklinde bitirmiştir²².

Diğer pek çok dergide de vatanın ancak ilim ve fende yapılacak çalışmalar sayesinde kurtarılacağı vurgusu tekrarlanmıştır. Bunlardan birisi olan Mini Mini Türkler de şu satırlar geçmektedir. "Ah... Ey Türk evladı! Çalış! Çalış ki tarihin yalnız senin için sakladığı bu miras-ı iftiharî düşmanlarına kaptırma! Sen ölmek için çalış... Çalışmak için öl! Zaman bile men-i gayretin olmasın. Sen öyle gayretle çalış ki; yüksek semalarda kanlı âfaklarda heybetle, necabetle titreyen şu saf mukaddes sancağı hân-ı hicâba düşürme"²³.

Dergilerde yer alan çocuk oyunlarında bile amaç düşmandan intikam almaktır. Çocuk Duygusu'nda yer alan oyunda bir çocuk "Ey İslamlar, ey Osmanlılar, ey vatandaşlar, ey sevgili vatanın evlatları. Gönüllü yazılınız!... Harp yapacağız. Sevgili memleketimizi alacağız. İntikam, intikam alacağız." şeklinde savaşa katılmak isteyen gönüllüleri davet etmektedir. Pek çok kişinin gönüllü olduğu savaşa herkes, "Yaşasın intikam. Ezilsin düşmanlarımız!.. Yaşasın

²⁰ Lâle Uçan, "Osmanlı Çocuk Dergilerinin Çocuk Kimliği Üzerine Etkileri", *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Dem Yayınları, İstanbul 2012, s. 177.

²¹ Mektepli, Sayı 6, 20 Haziran 1329/3 Temmuz 1913, s. 92.

²² Küçükler Gazetesi, Sayı 2, 16 Mayıs 1334/16 Mayıs 1918, s. 5.

²³ Mini Mini, Sayı 6, 19 Haziran 1330/2 Temmuz 1914, s. 5-6.

Selaniğiyle, Manastırıyla, Yanyasıyla, Kosovasıyla, İşkodrasıyla, güzel Rum ili. Kahrolsun düşmanlarımız.” diyerek katılmıştır²⁴.

Bütün bu intikam öğütlerine vatani kurtarmak için intikam için çok çalışmak gerektiğini anlatan vatanın içinde bulunan vahim duruma değinen Safvet'in “İntikam”²⁵ Kemal'in, “İntikam”²⁶ Rıza'nın, “İntikam Öğüdü Nesl-i Âtiye”,²⁷ Ahmed Cevad'ın, “Yine İntikam”²⁸, gibi yazıları örnek verilebilir.

3. Yerli Mallarını Teşvik Avrupa Mallarını Boykot

Yaşanılan savaşlardan sonra uğranılan toprak kayıpları yukarıda da belirtildiği üzere Türklerde yıllarca beraber yaşadıkları pek çok millete karşı bir nefret duygusu oluşturmuştur. Bu her alanda kendini gösterirken özellikle iktisadî alanda Türk olmayan halka karşı büyük bir boykotaj kampanyası başlatılmıştır. Yıllardan beri Rumların elinde bulunan ticaretten dolayı onların zengin olup, Türk halkının fakirliğe düştüğü vurgusu yapılmıştır. Meşrutiyet Dergisi'nde bu durum oldukça güzel özetlenmiştir: “Ey Türk yavrusu! Türk yurdunda en yoksul, en zavallı yine Türk'tür. Biz viran kulübelerde, yıkık evlerde yarı aç, yarı tok sürünüp dururken onlar; bir taraftan Türk'ün zulmünden mızlanıp dünyanın kulağını dolduruyor, diğer taraftan Türk'ün sayesinde, Türk yurdu üzerinde kazandıkları liralarla yaptırıkları konaklarda, saraylarda zevk ediyorlardı ve ediyorlar. On beş sene evvel köyümüze geldiği vakit yırtık kunduraları, parçalanmış paltosu, rengi uçmuş pantolonu ile biz Türklerin merhametini kazanmış olan İstefan, on beş senede köyümüzün sahibi oldu. Şimdi biz Oğuz torunları, bakkal İstefan'ın kölesiyiz. Buraya geldiği vakit başında yağlı bir fes bulunan İstefan, bugün çocuklarına şapka giydiriyor. İhtimal ki bizden aldığı paralarla Yunan donanmasına yardım gönderiyor...”²⁹. Bu pasaj, savaş sonucu meydana gelen sosyal kargaşa ve bir zamanlar kardeş geçinen milletlerin birbirine duyduğu kını anlatması bakımından oldukça önemlidir.

Dergilere bakıldığında sadece Rumların değil bütün yabancı malların boykot edildiği görülmektedir. Örneğin Çocuk Dünyası'nda “Çocuklar: Vatanınızı milletinizi seviyor iseniz yerli malı kullanırsınız. Yerli malları Avrupa'nın çürük ve pis mallarından hem daha sağlam hem daha ucuzdur. Bâb-ı âli caddesinde aradığınız her türlü yerli malı bulabilirsiniz.” denmektedir³⁰. Talebe Defteri'nde ise, boykotaj “Nestle sütü içmeyiniz. Üzerinde Türkçe yazı olmayan çikolataları almayınız. Şeritleri Türkçe olmayan sinemalara gitmeyiniz. Türkçe isimler yanına Fransızca yazılar yazan mağazalardan alışveriş etmeyiniz...” şeklinde duyurulmuştur³¹.

Bu şekilde çocuklar da yetişkinlerin karşı karşıya kaldıkları sorunlardan dergiler sayesinde haberdar olmuşlar ve hatta bire bir bu sorunları yaşamışlardır. Dergilerde yerli malı teşvik edilerek, kendi üretimlerimizin desteklenmesi yolunda öğretmenler çocuk

²⁴ Çocuk Duygusu, Sayı 42, 20 Mart 1330/2 Nisan 1914, s. 8.

²⁵ Talebe Defteri, Sayı 16, 19 Kânun-ı Evvel 1329/1 Ocak 1914, s. 253-254.

²⁶ Çocuk Duygusu, Sayı 57, 19 Haziran 1330/2 Temmuz 1914, s. 1.

²⁷ Çocuk Duygusu, Sayı 16, 19 Eylül 1329/2 Ekim 1913 s.1.

²⁸ Talebe Defteri, Sayı 30, 3 Temmuz 1330/16 Temmuz 1914, s. 681-682.

²⁹ Okay, *Meşrutiyet Çocukları*, s. 54.

³⁰ Çocuk Dünyası, Sayı 38, 28 Teşrin-i Sâni/11 Aralık 1913, s. 12.

³¹ Talebe Defteri, Sayı 14, 21 Teşrin-i Sâni 1329/4 Aralık 1913, arka kapak.

zihinlerinde basın yolu ile diri tutulmak istenmiştir. Bütün okuma parçaları, şiir, yazı ve reklâmlarda konu yine millileşmeye kaymıştır. Talebe Defteri'ndeki, "Nestle sütü içirmek vatana ihanettir. Vatandaşlar! Gözlerinizi açınız. Memleketimizin latif ve kokulu otlarıyla çiçekleriyle beslenen koyunlarımızın ineklerimizin saf ve temiz sütleri dururken paramızı ecnebilere vermeyelim..."³² sözleri boykotajı ve millileşmeyi açıkça göstermektedir. Talebe Defteri'nde bulunan " Vatandaş, Müslüman mağazasına uğramayı unutma. Çocuğunu, kardeşini Nestle sütüyle büyütme. Tring, Stein Mayer elbisesiyle giydirme. İsmi Türkçe yazılı olmayan dükkânlara, şeritleri Türkçe olmayan sinemalara uğrama..." sözlerini içeren derginin arka kapağındaki yazı bu durumu gösteren bir başka örnektir³³.

Sahibi Ermeni Leon Lütüfi olan Çocuk Duygusu, yabancı marka olan Tring ve Stein isimli mağazaların reklâmını yaptığı için tepki almıştır. Bu yüzden dergiye pek çok zarar verilmiş, camları kırılmış, levhalar üzerine gayr-ı muntazam siyah lekeler konulmuştur. Bazı duvarlar üzerine de "İlânlar Türkçe olacak" şeklinde yazılar yazılmıştır. Bu duruma çok üzülen derginin sahibi Leon Lütüfi, Çocuk Duygusu'nda kendisini çocuklar nezdinde savunan "Boykotaj Meselesi: Çocuklara Nasihat" isimli bir yazı yazmıştır. Bu yazıda Leon, Anadolu Ermenisi ve bu memleketin bir evladı olduğunu, Türkçe'den başka bir dil konuşmadığını, vergisini ödediğini hatta Türk cemiyetlerine yardımlarda bulunduğunu ifade etmiştir³⁴.

Çocuk dergilerinde millilik vasfı o hâle gelmiştir ki, Çocuk Bahçesi dergisindeki bir reklâmda çocukların Avrupa'dan gelen kötü işporta kolonyalarının yerine "Farûki Türk Kolonyaları" kullanmaları istenmiştir³⁵. Başka bir dergi olan Talebe Defteri'nde, memlekette şimdiye kadar ecnebi kurşun kalemlerin kullanıldığını, artık şimdi Türk kurşun kalemlerin yapıldığı haber verilmiştir. Bunu yapan kişilerin Necati Memduh biraderler olduğu söylenmiş ve kalemlerin iki türlü olup biri resim biri yazı için olduğu şeklinde tanıtımı yapılmıştır³⁶. Hatta durum dışıye kadar götürülmüş reklâmda dışının Müslüman ve Türk olduğu özellikle vurgulanmıştır³⁷.

Bütün bu örnekler baktığımızda, çocuk dergilerinde verilen mesajlardan çocukların Avrupa'ya karşı milli bir duruş sergilemesinin istendiği görülmektedir. Bu yaklaşımda çocuklardan Avrupa'nın ekonomik esaretinden Türkleri kurtarmak ve kendi değerlerini ticaretlerini oluşturmaları istenmiştir. Bu söylemlerle büyüyen çocukların akıllarına yerli mallarını kullanmaya yönelik şemalar yerleştirilmiştir. Zira daha yakın zamanlara kadar tüm ilkokullarda kutlanan yerli malı haftası Türkiye'nin hâlâ daha o dönemin izlerini taşıdığını göstermektedir.

³² Talebe Defteri, Sayı 10, 26 Eylül 1329/9 Ekim 1913, arka kapak.

³³ Talebe Defteri, Sayı 22, 13 Mart 1330/26 Mart 1914, arka kapak.

³⁴ Çocuk Duygusu, Sayı 33, 16 Kânun-ı Sâni 1329/29 Ocak 1914, s. 3-4.

³⁵ Reklâm şu şekilde verilmiştir: "Farûki Türk Kolonyası: Dünyanın en nefis kolonyalarındandır. Hâlâ Avrupa'dan gelen adi işporta sularıyla kıyas edilemez. Hem ucuz hem âlâdır. Çocuk Bahçesi mükâfat için bu güzel kolonyayı ittihâb etmiştir. Bütün hanım kızlarımıza ve oğullarımıza ve ailelerine bu milli kolonyayı tavsiye ederiz." Çocuk Bahçesi, 10 Temmuz 1330/23 Temmuz 1914, s. 324.

³⁶ Talebe Defteri, sayı 27, 4 Mart 1330/17 Mart 1914, s. 2.

³⁷ Verilen ilân şöyledir: "Müslüman Dışçı: Dışçı Tabibi Mehmed Hüdaverdi Çağaloğlu Emniyet Sandığı ittisâlinde. Hem Müslüman ve Türk hem namuslu ve makesdir." Talebe Defteri, Sayı 32, 5 Kânun-ı Sâni 1332/18 Ocak 1917, arka kapak.

4. Arttırma Sandıkları ve Çocukların Ticarete Özendirilmesi

Gençleri tutumlu olmaya özendirmek ve onlar arasında yardımlaşma duygusunu geliştirmek amacıyla aralarında "Arttırma Sandıkları" kurmaları istenmiştir. Dönemin önde gelen eğitimcilerinden olan Satı Bey, çocukları tasarrufa ve yardımlaşmaya çağıran yazılar yazmıştır. Bu yazılarında çocukların okullarda tasarruf ve yardımlaşma sandıkları kurmalarının teşvik edilmesini istemiş; bu gerçekleştiği takdirde hem fert hem de ülke ekonomisine ne kadar katkı sağlanacağına önemine değinmiştir³⁸.

Talebe Defteri'nin çeşitli sayılarında yazan Kemal Efendi' de dergiye böyle bir teklifte bulunmuş ve olumlu tepki almıştır. Derginin bir köşesinde "Gençler Bu Makaleyi Dikkatle Okuyunuz: Arttırma Sandığı" başlığı altında çocuklara arttırma sandıkları ve tasarrufla ilgili nasihatlerde bulunmuş ve teşvik edilmiştir. Bu yazıda "Emniyet Sandıkları"na rağbet edilmemesinden dolayı duyulan rahatsızlık dile getirilmiş, bu şikâyetin muhatapları ise gençler değil de memleketin yokluk günlerinde biriktirmenin kıymetini hâlâ anlayamamış olan yetişkinler olarak gösterilmiştir. Bu sandıklara toplanan paranın çok büyük meblağlarda olacağı düşüncesinin yanlış olduğu söylenmiş, küçük miktarlarla devamlı birikim yapmanın daha faydalı olacağı kanaatine varılmıştır. Burada amacın sadece para arttırmak olmadığı yardımlaşma ve ortaklığa dikkati çekmek olduğu vurgusu yapılmıştır. Tıpkı bir şirket gibi düşünülen "Arttırma Sandığı"na beş yaşından başlayıp, genç-yaşlı erkek-kadın ayrımı yapmadan bütün herkesin katılabileceği bildirilmiştir. Şirkete üye olanlara faiz verilerek paralarının hesaplarına işleneceği söylenmiştir. Şirket toplayacağı sermaye ile içinde her şeyin bulunacağı büyük bir mağaza açacağını, ebeveynlerin çocuklarının kıyafetlerini, çamaşırlarını, kitaplarını, şekerlerini, oyuncaklarını ve defterlerini bu şirketin hayata kazandırdığı mağazalardan satın alacağını duyurmuştur³⁹.

Talebe Defteri'nin bu duyurusundan sonra derginin on yedinci sayısında bu duyuruya elliye yakın cevap alındığı bildirilmiştir. Bu arttırma sandıklarının nasıl oluşturulacağı şeklinde verilen bilgide çocuklara ebeveynlerinin muvâfakat etmesi gerektiği söylenmiştir. Mekteplerde haftalık olarak toplanacak olan paraların muavinler ve kâtipler tarafından biriktirileceği, mektep müdüriyeti tarafından bankaya yatırılacağı ve makbuzun da Emniyet Sandığı'na teslim edileceği söylenmiştir. Bu teşebbüsün Osmanlı gençliğine tasarruf, iktisat, banka hakkında faydalı bilgi verip bilinçli bir neslin yetişmesine katkı sağladığına dikkat çekilmiştir. Osmanlı gençliğine mükemmel bir iktisâdi eğitim verecek olan "Osmanlı Gençleri Teâvün Şirketi"nden toplanacak olan sermaye ile öğrencinin ihtiyacı olan kitaplar, oyuncaklar, mektebe dair her türlü levâzımatın sağlanacağı söylenmiştir. Aynı zamanda bu sermaye ile pek çok fabrikaların kurulacağı ve gelecek neslin de bu fabrikalar da çeşitli görevler alıp bilinçli bir şekilde çalışacağı bildirilmiştir⁴⁰.

Çocuk Duygusu dergisinde de "Çocuk Duygusu Şirketi" adı altında arttırma sandıklarına örnek bir şirket kurmaya teşebbüs edilmiştir. Haftalık yirmi para toplayacak olan bu şirket, topladığı bu meblağ ile çocukların ihtiyaçlarını oluşturan

³⁸ Okay, *Meşrutiyet Çocukları*, s. 53.

³⁹ Talebe Defteri, Sayı 16, 19 Kânun-ı Evvel 1329/1 Ocak 1914, s. 255-257.

⁴⁰ Talebe Defteri, Sayı 17, 2 Kânun-ı Sâni 1329/15 Ocak 1914, s. 1-2.

kalem, kâğıt, defter, mektep kitabı gibi araç-gereçleri satacaktır. Sermaye büyüdükçe de çocuklara dair başka dükkân açıp sermayenin işletileceği söylenmiştir⁴¹.

Dergiler, çocukları bu tür etkinliklerin içine çekerek onlara milli bilinç yanında milli iktisat düşüncesi kazandırmaya çalışmıştır. Bu tür sosyal projelerde çocuğu tasarrufa ve yardımlaşmaya alıştırmak ön planda olsa da, amaç çocuğun küçük yaşta bu bilinci kazanıp kendi milli değeri ve ticaretini oluşturmasıdır.

Avrupa mallarını boykot ve yerli malı kullanmaya teşvik ile birlikte pek çok çocuk dergisinde çocuklar kendi mallarını üretmeleri için özendirilmeye çalışılmıştır. Savaş sonrası panoramada asker, kâtip, avukat ya da doktor olmak popüler meslekler olarak görülse de aslında bu iş kollarının eski önemlerini kaybetmeye başladıkları görülmüştür. Savaş sonrası gençler arasında yeni hedef ticaret olmuş, dergilerde çocuklara tüccar olmanın getirileri vurgulanmış ve çocuklar Avrupa mallarını üretir hâle getirmeye özendirilmiştir⁴². Çocuklar için ticaret ninnileri dahi bestelenmiş⁴³, çocuk kendisine ulaşabilecek her yönden kuşatılmıştır.

Bazı dergilerde ticarete dair, ticareti teşvik edici yazılar yazılmıştır. Bunlardan birisi olan Çocuk Duygusu'nda "Ticarete Dair" başlıklı yazı buna örnektir. Bu yazıda insanın gelirin göre harcamada bulunması gerektiği ve arttırmanın yolunu öğrenerek daima çalışması tavsiye edilmiştir. Yine insanın eline geçen parayı biriktirip saklamasının pek büyük bir hata olduğu söylenmiş, insanın elindeki parayı işletmesi alışveriş ve ticaret etmesinin hem kendisine hem de ülke ekonomisine büyük katkı sağlayacağı vurgusu yapılmıştır. Paraya karışan haram paranın da bereketsiz olduğu ve iflase sebep olacağı belirtilmiştir. Verilen bu bilgilerden sonra da ticaretin tanımı yapılmış, nasıl yapılabileceğine dair örnekler verilmiştir⁴⁴.

Dergilerde, çocuklara meslekleri tanıtmak ve arkadaşları ile olan ilişkilerini arttırmaları için evde veya dışarıda oynayabileceği oyunlar verilmiştir. Çocuk Dostu'nda verilen Bakkallık oyunu buna örnektir⁴⁵. Çocukların mesleklere olan yatkınlıklarını keşfetmek için bu oyunlar oldukça önemlidir. Oyunda çocukları ticarete alıştırmaya amaçlanmıştır.

Talebe Defteri'ndeki bir mülakatta yine ticaretle ilgili tavsiyeler verilmiştir. Ticarete en büyük şeyin itibar olup kâr payının zararın ortağı olduğu söylenmiştir. Elleri sermaye olan insanların bu sermayeleri değerlendirmelerinin uygun olacağı, memlekette kendi fabrikalarımızı kurmamız gerektiği belirtilmiştir. Bu konudaki tepki şöyle dile getirilmiştir:

⁴¹ Çocuk Duygusu, Sayı 10, 8 Ağustos 1329/21 Ağustos 1913, s. 5-6.

⁴² Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Milli İktisat", *Osmanlı*, Cilt 3, YTY Yayınları, Ankara 1999, s. 571-586.

⁴³ Ticaret Ninnisi

*Büyüyünce oğlum tacir olacak,
Şu talibsiz yurda amir olacak,
Cebi sarı altınlarla dolacak;
Çalış yavrum tacir ol ninni,*

*Memurluğu düşüncenden sil, unut
Paşalığı vicdanında sen uyut,
Ticarete pek muhtaçtır bil bu yurt,
Çalış yavrum tacir ol ninni,*

Memur olma amir ol ninni...! ile başlayan şiir,

Kendine sen amir ol ninni dizeleriyle sona ermektedir.

Ayrıntılı bilgi için bkz. Çocuk Dünyası, Sayı 72, 24 Temmuz 1330/6 Ağustos 1914, s. 327.

⁴⁴ Çocuk Duygusu, Sayı 37, 13 Şubat 1329/26 Şubat 1914, s. 1-2.

⁴⁵ Fatma Banu Deniz, "II. Meşrutiyet Dönemi Süreli Çocuk Yayınlarında Dini Motifler", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Isparta 2010, s.72.

“İhtiyaçla mütenasip kiremit ve tuğla imalathaneleri yapmak büyük bir himmet mi tevakkuf eder? Memleketimizde bir iğne fabrikası bile yok... Eğer bu küçük alet hariçten gelirse hepimiz çıplak kalacağız. Makaralarımız bile ecnebi muhitlerin mahsulüdür. Hani, mensucat fabrikalarımız nerede? Medeni bir memleket için kâğıt fabrikalarından mahrumiyet ne kadar acı bir şeydir!.. Sonra maden ocakları... hem yalnız o kadar mı? Doğrusunu söylemek lazım gelirse milli bir bankamız olmamasına ciddi bir sebep gösterebilmekten hepimiz aciziz...”⁴⁶.

Dergilerde çocukları ticarete ısındırmak için farklı alanlarda ticaret yapmaya yönlendiren pek çok örnek vardır. Çocuk Dünyası’ndaki Bergamalı⁴⁷ ve Koyulhisarlı⁴⁸ çocukların müdürleri ve öğretmenlerinin teşvikiyle kırtasiye dükkânı açmaları göze çarpan en güzel örneklerdir.

Yaşanılan savaşlarla birlikte Osmanlı Devleti karanlık günlere sürüklenmiş, finansal açıdan yaşanacak zor günlerin sinyalleri verilmeye başlamıştır. Ülkenin ekonomi gündemini İttihat ve Terakki Fırkası’nın savaş sonuna kadar uygulamaya çalışacağı “milli iktisat” politikası belirlemiştir. İç borçlanma bu sorunların üstesinden gelmek için bir çözüm yolu olarak düşünülmüş ve kampanyalarla halk bu atmosferin içine çekilmiş, borç tahvilleri çıkarılmıştır. Bu teşvikler kampanyalar çocuk dergilerine de yansımıştır. Bunlardan birisi olan Talebe Defteri çocuklara borç tahvilleri konusunda çağrı yapmıştır. Bu çağrıda “20 lirası olan bir genç ne yapmalıdır? Bir tane iç borç tahvili almalıdır! Bundan acaba ne kazanırlar? Kâğıt yerine altın kazanırlar.” denilmektedir⁴⁹. Aynı çocuk dergisi bir sayısının kapığına “İç borç milletin can damarına kuvvet verir.” ibaresini yerleştirmiştir⁵⁰.

Yine dergilerde pek çok borç tahvilleri hikayeleri bulunmaktadır. Küçükler Gazetesi’nde Ahmet Nuri tarafından kaleme alınan “Müttefik İki Kardeş” başlıklı yazıda on beş yaşındaki İlhami ile on dört yaşındaki Hâlid isimli iki kardeş caddelerde ki ilânları görmüşler ve tahvil almaya karar vermişlerdir. Harçlıklarından biriktirdikleri paralarının üzerine babalarından da borç almışlardır. Parasını yirmi liraya tamamlanan çocuklar bankaya götürerek bir altın almışlar ve hikâye babaları ile aralarında geçen şu söz ile son bulmuştur: “Hem kârlı iş hem vatana büyük bir hizmet ifa ettik değil mi efendibaba”⁵¹. Daha bu gibi pek çok borç tahvili hikâyesi bulunmaktadır. Bunlardan birisinde köylünün “-Bu paraları hükümete teslim edeceğim! Peşin olarak 20 altın kâr alacağım. 400 liramı da bir müddet sonra yine altın olarak verecekler. Biz nasıl tohum ekerek mahsul alıyorsak şimdi de kâğıt ekip altın çıkaracağız!” şeklinde hanımına verdiği cevap borç tahvilinin amacı ve milletin devletine desteğine çok güzel bir örnektir⁵².

⁴⁶ Talebe Defteri, Sayı 62, 20 Teşrin-i Evvel 1329/2 Kasım 1913, s. 1004.

⁴⁷ Çocuk Dünyası, Sayı 41, 19 Kânun-ı Evvel 1329/1 Ocak 1913, s. 7.

⁴⁸ Çocuk Dünyası, Sayı 51, 21 Şubat 1329/6 Mart 1914, s. 12-13.

⁴⁹ Talebe Defteri, Sayı 51-52, 14 Mart 1334/14 Mart 1918, arka kapak.

⁵⁰ Talebe Defteri, Sayı 53, 16 Mayıs 1334/16 Mayıs 1918, ön kapak.

⁵¹ Küçükler Gazetesi, Sayı 6, 13 Haziran 1334/13 Haziran 1918, s. 7.

⁵² Metnin tamamı şu şekildedir: “Köylü Tosun’un İstikraza İştirak?” başlıklı yazıda hikâye, çiftçi Tosun’un istikraz kelimesini imamdan duyması ile başlar. Çiftçi istikraz kelimesinin ne anlama geldiğini öğrenmek istemektedir. Ertesi gün imamı yemeğe çağırır. İmama istikrazı sorar ve uzun bir sohbetin ardından kelimenin anlamını öğrenir. Ertesi sabah çiftçi tüm biriktirdiği parayı yanına alır. Hanımına da heybesini hazırlamasını söyler. Kadın kocasının bu haline bir anlam veremez. Neler olduğunu sorunca şu cevabı alır:

Savaş yılları devletin ekonomik durumunu iyice zora soktuğu için dönemin gereklerinden birisi de tasarruf olmuştur. Bu yüzden dergiler okuyucu kitlesi olan öğrencileri sürekli olarak tasarrufa teşvik etmişlerdir. Bununla ilgili olarak Talebe Defteri'nde dokuzuncu sayıdan itibaren Muallim Ahmet Cevat tarafından 'Küçük Dostlarına İktisadî Kıraatler' bölümünde 'Ortaklık' başlığı ile on beşinci sayıya kadar hikâye yayınlanmıştır. Konusu, 'tek başlarına bisiklet almaya paraları yetmeyen çocukların, harçlıklarını birleştirerek bir tane almaları ve belli bir sıraya göre binmeleri' olan hikâye okuyucularına bu şekilde tasarrufu ve paylaşımı öğütlemiştir⁵³. "10 Paranın Kıymetini Bilmeyen Osmanlı Olamaz" başlıklı yazıda ise maddeler hâlinde okuyuculara tavsiyelerde bulunulmuş ve bu uyarılar sıklıkla tekrarlanmıştır⁵⁴. Bütün yazılarda tasarruf ve iktisat üzerinde sıklıkla durulduğu, tasarruf edilen paralarla donanmaya ve Hilâl-i Ahmer'e yardım edilmesi gerektiği gibi tavsiyelerde bulunulduğu görülmektedir.

5. Savaşın Kaçınılmaz Sonucu Yoksulluk

Savaşın ülkeye en büyük zararlarından birisi de kuşkusuz fakirliktir. Erkeklerin askere alınması ülkede üretim durma noktasına getirmiştir. Yıllarca süren savaşlar halkı yorgun, bitkin ve fakir duruma sürüklemiştir. Bu toplumsal sancı pek çok dergide oldukça dramatik bir şekilde ele alınmıştır⁵⁵. Bu dergilerde varılan kanaat fakirliğin yardımlaşma ile aşılmasıdır.

Varlıklı ailelerin yaşamlarını sürdürdüğü, orta tabakanın ise artık yok olduğu savaş zamanları toplum için en sıkıntılı dönem olmuştur. Art arda başlayan savaşlar, yoksulluğun ve ölümün bekçisi olmuştur. Ülkeyi kasıp kavuran bu ateşe dergi yüz çevirmeyip, bir yazıyla Anadolu'da yaşayan pek çok çocuğun durumunu resmetmiştir. 1909 doğumlu Hasan İzzettin Dinamo çocukluk yıllarına dair bir anısını şöyle

"-Bu paraları hükümete teslim edeceğim! Peşin olarak (20) altın kâr alacağım. 400 liramı da bir müddet sonra yine altın olarak verecekler. Biz nasıl tohum ekerek mahsul alıyorsak şimdi de kâğıt ekip altın çıkaracağız!" der. Küçükler Gazetesi, Sayı 3, 23 Mayıs 1334/23 Mayıs 1914, s.8.

⁵³ Talebe Defteri, Sayı 9, 12 Eylül 1329/25 Eylül 1913, s. 131-132.

⁵⁴ Bu tavsiyeler şunlardır:

- 1- Paranı vatandaşlarına vereceksin.
- 2- 10 paranın nereye gittiğini hesap edeceksin.
- 3- Eline geçen paranın bir kısmını saklayacaksın.
- 4- Ticaret ve san'atı seveceksin.
- 5- Şeritleri Türkçe olmayan sinemalara gitmeyeceksin.
- 6- Hilâl-i Ahmer'e, Müdafaa-yı Milli'ye ve donanmaya yardım edeceksin.
- 7- Vücudunun sağlam olmasını temin edeceksin.
- 8- Vazifeni bileceksin. Talebe Defteri, Sayı 33, 19 Kânun-ı Sâni 1332/ 1 Şubat 1917, arka kapak.

⁵⁵ Çocuk Dostu'nda yer alan "Zengin Çocuk-Fakir Çocuk" isimli yazı yardımlaşmanın önemini anlatmaktadır. Bu yazının bir bölümü şöyledir:

*"Fakir çocuk- Küçük çocuk sen cümlü bicili elbiselerle gezerken,
Babçelerde ip oynarken ve anneni severken
Her kapının önüne ben yetim yetim ağlarım.
Şu kimsesiz yüreğimi matemimle dağlarım
Babam çoktan toprakların kucağında yok oldu.
Anacığım hastalıktan yatağında pek soldu.
Senin için birçok kalpler üzerine titrerken.."*

Çocuk Dostu, Sayı 1, 1 Nisan 1330/ 14 Nisan 1914, s. 7.

anlatmaktadır: “Bu arada Balkan Savaşı başladı. Kent, Rumeli göçmenleriyle doldu. Derken Birinci Dünya Savaşı patladı. Seferberlik! Babamla 15 yaşındaki ağabeyim askere alındılar. Evde anamla biz beş küçük kardeş aç kaldık. Kentten kaçmış Rumlardan kalan bahçeleri sahiplenen Türklere biri, babasız oluşumuza bakmadan, barındığımız kulübeden bizi sokağa attı. Anam dağda odun keserek satmağa çalıştıysa da, çeşitli engeller yüzünden bunu sürdüremedi. Beş yaşına basmıştım, Reji’ye girip işçilik yapmak istedimse de, yaşımın çok küçük olduğunu ileri sürüp, beni işe almadılar. Deniz kıyısında boşaltılmış Tatar evlerinden birine sığınmıştık. Açlık her yanı kasıp kavuruyordu. Beş kardeşlik, bir erkek kardeşimle bir kız kardeşim açlıktan öldüler. Anam iş için çırpınsa da hiçbir yerde iş yoktu... Geceleri bahçelerden lahanaya çalmaya giderdim. Çaldığım lahanaları suda haşlar yerdik. Ekmek denen nesne çoktan yitkilere karışmıştı”⁵⁶. Savaş dönemindeki sosyal kargaşayı ve vahim durumu anlatması bakımından bu pasaj oldukça önemlidir.

I. Dünya Savaşı’ndan sonra ülkede yetim kalan çocukların sayısı oldukça artmıştır. Yukarıda da değindiğimiz gibi ekonomik durum da hiç iç açıcı değildir. Yardıma muhtaç insanların sayısı artmıştır. Süreli çocuk yayınları bu sosyal yaraya yabancı kalmamıştır. Küçükler Gazetesi’nde “Kim Haklı” başlıklı yazı, yardımlaşmanın önemini vurgulamaktadır. Yazı, dilenciye para veren ve para vermek istemeyen iki çocuğun arasında geçen olayı anlatmaktadır. Para vermek istemeyen çocuk dilencinin daha önceki yaşamında kötü bir insan olduğunu, hayvanlara eziyet ettiğini bu yüzden yardım etmediğini anlatır. Sadakayı veren genç ise kim olursa olsun parayı vereceğini söyler ve yardım etme gerekçesini şu şekilde açıklar: “...Paramın bir fakirin tasında olmasından aldığım lezzet, o parayla şeker alıp yemekten daha yeğdir”⁵⁷. Hikâye bizlere yardımlaşmanın ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Aç bir çocukla yemeğini paylaşan diğer çocuk arasındaki hikâyede yardımlaşmanın gerekliliği din yoluyla çocuklara verilmiştir. “Muhtaçlara muavenet edenlere Cenâb-ı Allah kat kat ihsan eyler”⁵⁸.

1914 doğumlu Muazzez İlmiye Çığ ise, savaşa dair kendisinin çocukluk anılarını şöyle anlatmaktadır: "Dünya Savaşı'nın sıkıntılı günlerinde annem ekmek bulamadıklarını anlatırdı. O günlere ilişkin benimde şöyle bir hatıram oldu: Mısır unundan ekmek yapıyorlardı. Akrabamızın çocuğu ile birlikte ekmek kırıntılarını sofradan toplardık⁵⁹. Dönemin en önemli sıkıntısı şüphesiz ekmeksizlik veya avarı bozulmuş ekmeklerdir. Adnan Ergeneli'de anılarında ekmeklerin çamur gibi şekerlerin ise kelle şeker cinsinden top top olup dışarıdan ithal edildiğini belirtmektedir⁶⁰.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin, Trablusgarp ve Balkan savaşları ile ardından Birinci Dünya Savaşı'nın girmesi dönemin insanlarını kadar çocuklarını da etkilemiştir. Çocuk dergilerine bakıldığında, genelde çocukların da psikolojik olarak savaşları yaşadığı görülmektedir. Ağır toprak kayıplarının yaşandığı o günlerde çocuklarda düşman

⁵⁶ Bekir Onur, *Çocuk, Tarih ve Toplum*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 125-126.

⁵⁷ Küçükler Gazetesi, Sayı 3, 23 Mayıs 1334/23 Mayıs 1918, s. 12.

⁵⁸ Küçükler Gazetesi, Sayı 6, 13 Haziran 1334/13 Haziran 1918, s. 4.

⁵⁹ Onur, *a.g.e.*, s. 125.

⁶⁰ Adnan Ergeneli, *Çocukluğumun Savaş Yılları Anıları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 57.

ülkelere karşı kin ve intikam duyguları uyandırılmış ve düşmanları yenmenin tek yolunun da çok çalışmak olduğu vurgusu yapılmıştır. Düşman ülkelerine bir tepki de ekonomik anlamda olmuş, Avrupa malları boykot edilmiştir. Kurulan arttırma sandıkları ile çocuklar yerli malı üretmeye ve ticarete teşvik edilmiş, dönemin favori mesleği yaygın propagandanın etkisiyle tüccarlık olmuştur. Aslında bütün bu uygulamaların temelinde bakıldığında İttihat ve Terakki'nin Türkçü Milliyetçi milli bir nesil yetiştirme politikası olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Çocuk Duygusu
Mektepli
Küçükler Gazetesi
Mini Mini
Talebe Defteri
Çocuk Dünyası
Çocuk Dostu

Kaynak Eser ve İncelemeler

- BARDAK, Musa., II. Meşrutiyet Döneminde Okul Öncesi Eğitim (1908-1918), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2010.
- BASKIN, Bahar., II. Meşrutiyet'te Eğitim, Kadın ve İnas Darülfünûnu (İlk Kadın Üniversitesi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- ÇİL GEDİK, Fatma., "Çocuk Eğitimine İlmî Bir Yaklaşım: Fenn-i Terbiye", Kültür, İstanbul 2008.
- DENİZ, Fatma Banu., "II. Meşrutiyet Dönemi Süreli Çocuk Yayınlarında Dini Motifler", Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2010.
- ERGENELİ, Adnan., Çocukluğumun Savaş Yılları Anıları, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- ERGÜN, Mustafa., II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914), Ocak Yayınları, Ankara 1996.
- GÜNDÜZ, Mustafa., Osmanlı Eğitim Mirası, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013.
- HANİOĞLU, M. Şükrü., "İttihat ve Terakki Cemiyeti", DİA, XXIII, 2001.
- OKAY, Cüneyd., Eski Harfli Çocuk Dergileri, İstanbul 1999.
- OKAY, Cüneyd., Meşrutiyet Çocukları, İstanbul 2000.
- ONUR, Bekir., Çocuk, Tarih ve Toplum, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- TOPRAK, Zafer., "II. Meşrutiyet'te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Milli İktisat", Osmanlı, Cilt 3, YTY Yayınları, Ankara 1999.
- UÇAN, Lâle., "Osmanlı Çocuk Dergilerinin Çocuk Kimliği Üzerine Etkileri", Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak, Dem Yayınları, İstanbul 2012.